

TEMLOMOK ÉS TEMETŐK A VISEGRÁDI SIBRIK-DOMBON

KODOLÁNYI JUDIT

Visegrádon a Duna kanyarulata fölé magasodik a Sibrik-domb, amely a kora középkor egyik jelentős központja lehetett. A kitűnő stratégiai elhelyezkedésű dombot a rómaiak is kiszemelték maguknak, 4. században épített erődjükből az egész Dunakanyar és a folyó mentén haladó, ezen a szakaszon a dombra felvezető út is ellenőrizhető volt. Az erőd a kora Árpád-korban felújított formájában ismét katonai és igazgatási központként szolgált, feltehetőleg ispáni székhely lehetett. 1972–1974-ben Szőke Mátyás ásatása tárta fel a kora Árpád-kori soros temetőt a lelőhely nyugati részén, majd 1977–1979-ben az épületegyüttest, amelyről a feltárás során kiderült, hogy két egymásra épült középkori templom maradványa, és egy másik temetőrészlet veszi körül. Ezek a temetkezések és templommaradványok nemcsak Visegrád korai története szempontjából fontosak, hanem megmutatják az is, milyen változások következtek be a temetők szerkezetében az államalapítás körüli időkben.

A 11–12. századi Visegrád életét több régészeti lelőhely feltárásán keresztül ismerhetjük meg (BUZÁS 2004: 118). Az utóbbi évtizedek kutatásai többek között fényt derítettek az ispáni központ intézményeinek kialakulására, egyes részeinek összefüggéseire. Az erőd, a hozzá tartozó templomok és temetők mellett fontos megemlíteni, hogy ugyancsak a Sibrik-domb lejtőjén terült el a Várkert-dűlőben található Árpád-kori település (KOVALOVSKI 1995) korai, kisméretű plébániatemplomával és temetőjével, amelynek használata a 11–13. században igazolható. A szomszédos domb oldalában pedig a 11. század közepén I. András által alapított bazilita Szent András-monostor romjait azonosították (BUZÁS–ESZES 2007: 48–93).

ÁRPÁD-KORI TEMPLOMOK

A Sibrik-dombon feltárt temetők az erődtől délkeletre a dombon átvezető út túloldalán és a hegyoldal védelmében helyezkednek el. Az épületegyüttes feltárása során (KODOLÁNYI 2009) előkerültek egy korai, feltehetően 11. század eleji kisméretű (10,2 x 4,4 m), félköríves szentélyzáródású, kelet–nyugati tájolású plébániatemplom alapjai és pusztulási rétege. A templom szentélyének agyagba rakott kövekből álló alapozása és hajójának alapozási árka kivehető volt, azonban a felmenő falakról többet nem tudunk, mivel azokat teljes mértékben elbontották a második, jóval nagyobb és jelentősebb templom építésekor. A 18,4 x 9,4 m méretű, egyenes szentélyzáródású templom alapozása szinte végig megmaradt, így méretét és elrendezését sikerült rekonstruálni. A szentélyben, valamint a hajó déli oldalán nagyjából egy méter magas kváderszerű kövekből habarccsal készült felmenő falakat is sikerült megtalálni (1. kép).

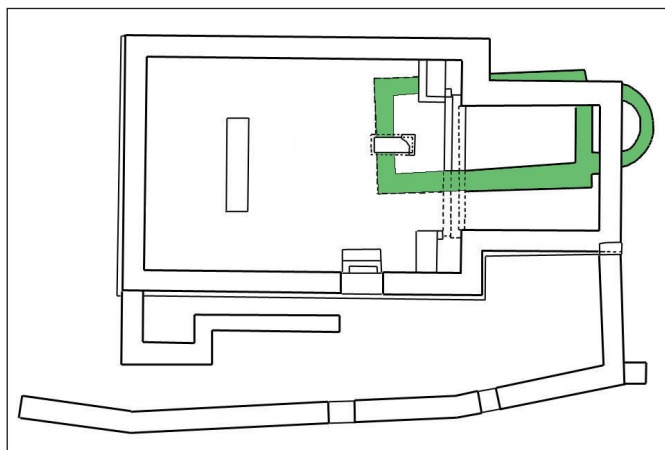
Az épület igényes kivitelezése, díszítése, mérete azt sugallja, hogy jelentős egyházi intézmény lehetett, és erre utal a szentély előtt fellelt, már a templom fennállása során kialakított épített sír is. A templom szentélyének két oldalán egy-egy mellékoltár is megfigyelhető volt, egész belső terét *terrazzo* padló borította, falait pedig falfestmények díszítették. E szépen

1. kép: A plébániatemplom feltárása 1978-ban, a nyugati homlokzat irányából (fotó: Szőke Mátyás, ásatási dokumentáció, Mátyás Király Múzeum Visegrád)

kivitelezett, bizánci párhuzamokat mutató falfestmények lábazati része egy szakaszon a hajó déli oldalán és a szentélyben is fennmaradt, a templom pusztulási rétegéből pedig jelentős mennyiségű töredékük került elő (2. kép). Az elsőrangú festészeti alkotások a középkor magyarországi művészetének legkorábbi falfestményei közé tartoznak. A kor díszítési szokásainak megfelelően (TÓTH 1994: 218; TÓTH 1995: 137–153) több vízszintes zónára osztott felületen növényi díszítő motívumok, gyöngysorból képzett kör alakú keretekben elhelyezett alakok, a felső zónában pedig figurális ábrázolások, feliratok jelentek meg. Ezen felül a templom belsejében egy kőből épült karzat tartóoszlopainak alapozását, egy fa szentélyrekesztő korlát nyomait, valamint egy külső lépcsőtornyos és egy déli tornác falmaradványait is sikerült azonosítani. A templomban megtalált faragott kötőredékek, köztük több szalagfonatos díszű vállkötőredék, amelyek a karzatnyílások oszlopfői felett helyezkedtek el, szaktudással és művészi érzékkel kivitelezett kőfaragói munkáról tanúskodnak. A karzat kisméretű oszlopai az épületet művészettörténeti szempontból a közeli Szent András-monostorral állítják párhuzamba, könnyen elképzelhető, hogy kialakításukon ugyanazok a mesterek dolgoztak (BUZÁS ET AL. 2017: 224).

Az építési rétegek és az egyes épületrészek viszonya arra utal, hogy e második templom építése két fázisban zajlott. Először maga a templomépület készült el, majd később, még az épület teljes befejezése előtt helyezték el a nyugati végébe a karzatos, és később építették mellé a lépcsőtornyos is. Hogy ez az átépítés a felmenő építményben milyen változtatásokkal járt, nem tudjuk, azonban ezzel egy időben készült el a templomhoz délről csatlakozó, alsó szintjén esetleg tornácszerűen nyitott melléképület. Falát a hegy felőli oldalon húzódó, 23 méter hosszú fal alkotja, mely a szentély keleti sarkához csatlakozik, és két helyen bejáratos szakítják meg. A templom déli bejáratát is ezen a melléképületen keresztül lehetett csak megközelíteni, előterében pedig gyülekezési és temetkezési tér és a közösség előkelő tagjainak sírjai voltak. A környezetében fellelt leletek tanúsága szerint az épületrészt kerítés vette körül, mellette sövényfalú házat építettek és egy kis gazdasági udvart alakítottak ki, ez esetleg a templomban szolgálatot teljesítő egyházi személyek lakhelye lehetett (3. kép).

3. kép: A feltárt épületegyüttes rajza, zölddel kiemelve a korábbi templom alapozásának nyomai (rajz: Kodolányi Judit, az ásatási dokumentáció alapján)

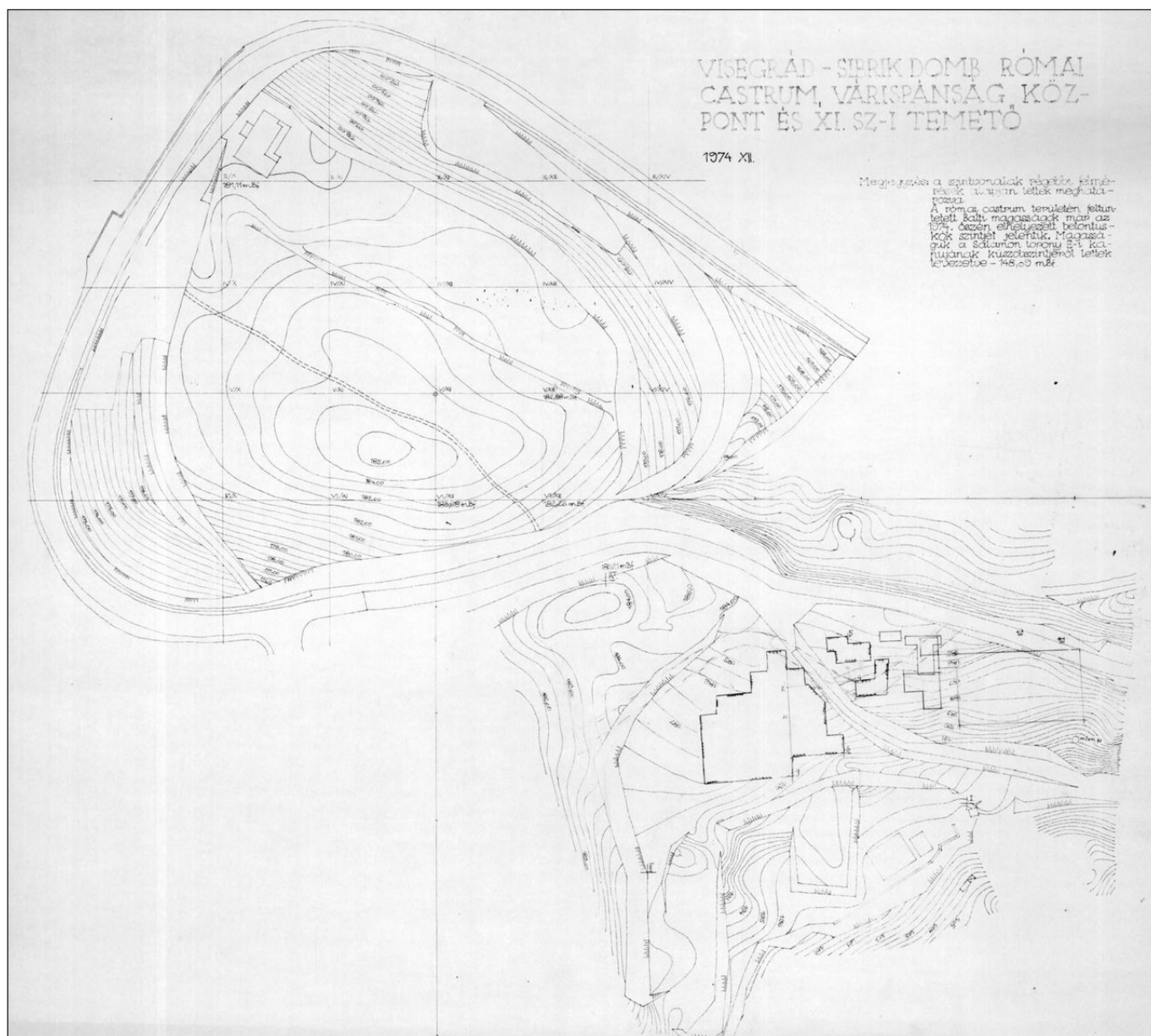

2. kép: A falfestmény részlete a szentély déli falának lábazati részén (fotó: Szőke Mátyás, ásatási dokumentáció, Mátyás Király Múzeum Visegrád)

Ezt a nagy gonddal kialakított, jelentős művészi alkotásokkal díszített templomot azonban már a 12. század közepén elhagyták. Pusztulási rétege nem mutat nagyobb traumát, rombolást, de *terminus ante quem* keltezhető egy, a déli mellékoltár pusztulási rétege alatt talált 12. századi éremmel. Hogy a templomot egyszerre hagyták-e fel vagy funkciójának elvesztése után fokozatosan vált egyre jelentéktelenebbé és néptelenedett el, nem tudjuk. Mindenesetre a felhagyás eseményéhez köthető, hogy a temető egyes sírjait kiürítették, a holttestek maradványait valószínűleg magukkal vitték. Ezek után a temető használata is befejeződött, a templom épületében és környékén csupán másodlagos használat szórványos nyomait lehetett felfedezni.

TEMETŐ VAGY TEMETŐK?

A templomok közvetlen környezetében összesen 221 sírt sikerült az évek során feltárni (KODOLÁNYI 2011). A lelőhelynek a templomoktól nyugatra első részén az 1972–1974-es ásatás 146 sírt tárt fel egy soros temetőben, és további 75 sír került elő, nagyrészt a templomok körüli területről (4. kép). Elhelyezkedésükből világosan látszik, hogy soros elrendezésű és templom körüli temetkezésekről is szó van, azonban nem sikerült tisztázni, hogy egy vagy több temetőről beszélhetünk-e, és hogy a különböző részek milyen viszonyban álltak egymással. A sírok sem a soros temetőtől nyugatra, sem a templomtól keletre és északra nem fogynak el a feltárás határával, a két temetőrész között nyitott szelvények pedig bizonyítják, hogy a temetkezések arra a részre is kiterjedtek. Mivel a temető határait nem sikerült pontosan meghatározni, valószínű, hogy további temetkezések vannak még a területen. Feltételezhető, hogy a templomokat és a temetőket egy adott közösség használta a 11–12. század folyamán, és hogy a két temetőrész nem vált el élesen egymástól. Ugyanakkor az elrendezésen túl több jellemző különbség (mellékletek, demográfiai megoszlás, temetkezési rítusok) is megfigyelhető közöttük. A két temető egymáshoz és a templomokhoz

4. kép: A két feltárt temető elhelyezkedése egymáshoz képest
(felmérési rajzok: Szőke Mátyás, ásatási dokumentáció, Mátyás Király Múzeum Visegrád)

5. kép: A szentély előtt feltárt épített sír
(fotó: Szőke Máttyás, ásatási dokumentáció, Máttyás Király
Múzeum Visegrád)

korú temetkezésekről van szó, amelyek között azonban elkülönül a soros temető korábbi szokásaihoz hű közössége és a templom mellé temetkező, a keresztény rítushoz közelebb álló sírok csoportja. Ez utóbbiak az ispáni vár urainak, akár az ispánnak és családjának a temetkezései is lehetnek.

A sírok egy harmadik csoportja is megfigyelhető a második templom szentélyétől keletre, a templom körüli temetők legszentebbnek tartott részében, ahol a templomot szolgáló egyházi személyek sírjai lehet-

való viszonyának vizsgálata a 11–12. század egy izgalmas jelenségére, a soros temetőről templom körüli temetkezésre való áttérés folyamatára vethet fényt, ugyanakkor a részletek a visegrádi templom esetében azt is megmutatják, hogy kiemelkedő lelőhellyel állunk szemben.

A soros temetőrészben és a második templom nyugati oldalán is megfigyelhető egy-egy olyan sírcsoport, amelyben a közösség fontosabb tagjai nyugodtak. Mellékletben gazdag sírok – a soros temető esetében érmek (Salamon, Géza dux, I. Géza, I. László), hajkarikák, gyöngy nyakláncok, vadkan agyar, nyílhegyek –, a templom körüli rész esetében szintén érem (I. László), arany, ezüst hajkarikák és gyűrűk, az egyik síron sírkőként elhelyezett római kori oszloptörredék– jelzik a sírokban nyugvók magasabb társadalmi státuszát, gazdagságát. A templom melletti három felnőtt (két férfi és egy nő) sírjának előkelő voltát egy-egy mellékletként adott arany karikagyűrű is jelzi. A mindkét csoportnál fellelt, korhatározásra alkalmas érmek (Salamon, I. Géza, I. László) valószínűsítik, hogy nagyjából egy-

6. kép: A melléképületen belül feltárt két sír: jobb oldalon a sírkőként használt római oszloppal, bal oldalon az exhumált sírral (fotó: Szőke Máttyás, ásatási dokumentáció, Máttyás Király Múzeum Visegrád)

7. kép: A 6. képen látható két sír a bontás egy későbbi fázisában (fotó: Szőke Máttyás, ásatási dokumentáció, Máttyás Király Múzeum Visegrád)

tek. A 160. sírból derékmagasságban vasból készült vezeklőöv, a 164. sírban az elhunyt két kezébe helyezve kehely és *paténa* (ostyatartó tányér) került elő. Az utóbbi, ónból készült, kifejezetten temetkezési célra szánt kegytárgy párhuzamai azt mutatják (FOERK 1911: 24), hogy a sírban jelentős egyházi személy nyugodhatott, ez pedig a templom funkciójára és jelentőségére vonatkozóan adhat információt. Ebben a templom körüli temetőrészben figyelhető meg három olyan sír, amelyből a holttestet exhumálták és elvitték, közöttük a kiemelt helyen, a templom belsejében az oltár előtt épített sírban eltemetett személy maradványait (5–7. kép). Ez utóbbi sír méretéből adódóan gyermek, esetleg női sír is lehetett, de az ispáni várban legújabbán végzett kutatások eredményeként az a lehetőség is felmerült, hogy egy már eleve exhumált, tehát nem nyújtott helyzetben eltemetett, hanem egy ládába másodlagosan elhelyezett csontváz került ebbe a sírba (BUZÁS ET AL. 2017: 224).

Az egyes sírok exhumálására a kor egyházi jogi előírásai szerint három esetben kerülhetett sor (SZURÓMI 2005). Ezek egyike az elhunyt szentté avatása, amit ebben az esetben kizárhatunk. A másik két ok az elhunyt kiátkozása (*excommunicatio*), illetve az, hogy földi maradványait másutt megszentelt földbe helyezik. Visegrád esetében a harmadik a legvalószínűbb: a helyi előkelők új tartózkodási helyükre vitték magukkal a számukra fontos személyek földi maradványait.

KORSZAKOLÁS

A visegrádi kora Árpád-kori központ életén belül a vár melletti templomok legfontosabb funkcionális változása, a második templom megépítése két viszonylag jól meghatározható horizontra osztja a leletcsoportokat. Nem számítva a szórványosan fellelt néhány római kori sírt, az első templom és az azt megelőző időszak alkotja az első periódust. Itt kezdetben – feltehetően már a 10. század végén vagy a 10–11. század fordulóján – megtelepedéssel, földbe mélyített házakkal kell számolnunk, ugyanakkor feltételezhetünk olyan temetkezéseket is, amelyek megelőzik az első templom korát. Elképzelhető tehát, hogy a temető még egy korai megtelepedéshez kapcsolódva jött létre, és később ennek egy, akkor perifériára eső részén építették meg az első plébániatemplomot. Ez az építkezés az ezredforduló környékére tehető, és összekapcsolható az I. István 1009-es, a veszprémi püspökség adománylevelében említett adattal (GYÖRFFY 1967: 22–23; VESZPRÉMY 2002:31), amely Visegrádot megyeszékhelyként jelöli meg. Párhuzamos lehetett ezzel az építéssel az egykori római erődítmény egyik periódusa, amelynek során az újra használatba vett erőd négyszögletes tornyát lakótoronnyá alakították át és más változtatásokat is elvégeztek. Ez a periódus egyértelműen jelzi Visegrád funkciójának és státuszának változását (SZÖKE 2000: 365–366; BORUZS ET AL. 2018)

A lelőhely második, markánsan elkülönülő korszakát a második templom, az ezt követő temetkezések, a templom környezetének kialakítása és a melléképület alkotják. Ez az újabb változás befolyással volt a közösség életére, és nyomai felismerhetők a temető anyagában is. Amennyiben a második templom építése összefügg az I. András által alapított Szent András-monostor építésével (BUZÁS ET AL. 2017: 224), ahogy ezt a templom művészettörténeti párhuzamai is alátámasztják –, akkor ez a 11. század 3. negyedében történhetett. Így a második templom felépítésével fémjelezhető virágkor Salamon, I. Géza és akár I. László király uralkodása alatt tarthatott.

Az a visszaesés, amely a második templom felhagyásával járt együtt, szintén valamilyen politikai változás következménye lehetett. Erre utalhat, hogy Visegrád közigazgatási jelentősége csökkenni kezdett. Zsoldos Attila szerint az 1009-ben létrehozott ispánsági központ már 1079 előtt átkerült a szomszédos Esztergomba (ZSOLDOS 1998:15). Mindenesetre ezzel újabb változás történt a templomot használó közösség életében is. A temető soros és templom körüli részének használata I. László pénzeivel a 11. század végéig igazolható, nem tudjuk azonban, hogy az említett sírok exhumálása, a korábban itt székelő ispán és családja elköltözése (BUZÁS ET AL. 2014: 7) megtörtént-e már ennél korábban.

A történet egészéhez tartozik, hogy írott forrásból tudjuk, I. László a hatalma ellen lázadó Salamon egykori királyt a visegrádi várban tartotta fogva 1081–1083-ban (KÉPES KRÓNKA 2004: 88). Összevetve a régészeti eredményeket e történeti adatokkal világos, hogy királyi személyhez méltó börtön csak az ispáni vár 11. században emelt, két helyiségből álló köépilete, esetleg a lakótorony lehetett.

A területen a továbbiakban és a legutóbbi években is folytatott ásatások kibővítették a visegrádi korai központról való tudásunkat (BORUZS ET AL. 2018; BORUZS ET AL. 2019). A vár falain belül 2013-ban és 2014-ben feltárt (BUZÁS 2013: 11) nagyméretű kora középkori templom szerepe és lelőhelyünk objektumai nem értelmezhetők egymás nélkül. Az említett, várban talált templom komplex kormeghatározó vizsgálatok alapján 1000 körülre keltezhető (BUZÁS ET AL. 2014: 5). Sok vonásban mutat párhuzamot a vár melletti második templommal. Temető nem tartozott hozzá, de belsejében egy épített sírt, mellette pedig további két sírt találtak, amelyek közül az egyik kehellyel, *paténával* fontos egyházi személy sírja lehetett. Az épített sírból – a vár mellett található második templom sírjaihoz hasonlóan – exhumálták a holttestet, de egy ujjperc, egy kéztőcsont és egy nagyméretű arany karikagyűrű ottmaradt. Buzás Gergely feltételezése szerint a sírban nyugvó felnőtt, előkelő férfi a vár ura, első ispánja lehetett, akinek csontjait utódai a 11. század második felében, a második templom felépítésekor oda átvitték, majd onnan is továbbszállították (BUZÁS ET AL. 2014: 7).

A fent tárgyalt templomok és temetők története és funkciója csak a korai központ más intézményeinek viszonylatában érthető meg teljes egészében. A várbeli és a vár melletti templomok funkciójának megosztásáról az ispáni központ kutatói legutóbb úgy vélekedtek, hogy az előbbi templom magánképezőként szolgált, míg a váron kívüli első templom helyére az ispán azzal a céllal építtethette a második plébániatemplomot, hogy azt temetkezőhelyként is használja. Ez utóbbit bizonyítja az első ispán földi maradványainak áthelyezése a belső templomból, és erre utalnak a második templom temetőjének aranygyűrűs, illetve exhumált sírjai is (BUZÁS ET AL. 2017: 224). Azonban továbbra sem világos, milyen volt a templom körüli és a soros temetők egymáshoz való viszonya, az ide temetkező közösség rétegzettsége és megoszlása. Az ispáni várnak és templomainak a 11. század végétől megszűnik a jelentősége, de továbbra is kimutathatók itt a megtelepedés nyomai, a Szent András-monostor és a várkerti település területén is tovább folyik az élet.

BIBLIOGRÁFIA

BORUZS KATALIN – MERVA SZABINA – SZABÓ BALÁZS SÁNDOR 2018:

Előzetes jelentés a Visegrád, Sibirk-dombon 2017-ben végzett tervásatásról. *Archeologia–Altum Castrum Online Magazin* <http://archeologia.hu/content/archeologia/492/boruzs-merva-szabo-sibrik-2.pdf> (letöltve: 2018. 09. 30.)

— 2019:

Előzetes jelentés a Visegrád, Sibirk-dombon 2018-ben végzett tervásatásról. Mátyás Király Múzeum Visegrád. <https://www.visegradmuzeum.hu/elozetes-jelentes-a-visegrad-sibrik-dombon-2018-ban-vegzett-tervasatasrol> (letöltve: 2019.05.27.)

BUZÁS, GERGELY 2004:

Visegrád. In: Buzás Gergely (szerk.): *Medium Regni*. Budapest, Nap Kiadó, 115–150.

— 2014:

A visegrádi ispáni vár régészeti kutatása. <http://archeologia.hu/content/archeologia/216/buzas-gergely.pdf> (letöltve: 2018. 09. 30.)

BUZÁS GERGELY – ESZES BERNADETT 2007:

XI. századi görög monostor Visegrádon. In: Szócs Péter Levente – Rusu, Adrian Andrei (szerk.): *Középkori egyházi építészet Erdélyben* (Arhitectura religioasă medievală din Transilvania) IV. Satu Mare, 49–93.

Kodolányi Judit • *Templomok és temetők a visegrádi Sibrik-dombon*

BUZÁS GERGELY – BORUZS KATALIN – MERVA SZABINA – TOLNAI KATALIN 2014:

A kora-középkori kontinuitás kérdése a visegrádi későcsászárkori erődben a legújabb régészeti kutatások tükrében. *Magyar Régészet Online Magazin*, 2014 tavasz http://real.mtak.hu/21041/1/Buzas_Boruzs_Merva_Tolnai_Visegrad_u_140206.650825.pdf (letöltve: 2019.05.27.)

— 2017:

Régészeti kutatások a visegrádi Sibrik-dombon. Archaeological investigations on Sibrik Hill at Visegrád. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 193–235. file:///C:/Users/ACER%20LAPTOP/Downloads/Buzas_Gergely_Boruzs_Katalin_Merva_Szabi.pdf (letöltve: 2019.05.27.)

FOERK ERNŐ 1911:

A kalocsai Szt.-Istvánkori székesegyház érseki sírja. *Archaeologiai Értesítő* 31, 19–33.

GYÖRFFY GYÖRGY 1967:

Székesfehérvár feltűnése a történeti forrásokban. In: Kralovánszky Alán (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai* I. Székesfehérvár, 22–23.

KÉPES KRÓNKA 2004:

Milleniumi Magyar Történelem: Források. Szerk. Szovák Kornél, ford. Bollók, János. Budapest, Osiris Kiadó.

KODOLÁNYI JUDIT 2009:

A visegrádi esperesi templom. Szakdolgozat. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.

— 2011:

The Medieval Cemetery on Sibrik Hill Visegrád. MA Thesis in Medieval Studies. Budapest, Central European University.

KOVALOVSZKI JÚLIA 1995:

Az Árpád-kori Visegrád. Ásatások a Várkertben. *Műemlékvédelem* 2, 69–74.

SZEBENI ANDREA 2001:

A visegrádi esperesi templom. Szakdolgozat. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.

SZÖKE MÁTYÁS 2000:

Visegrád kora középkori vára. In: Wiczorek, Alfried – Hinz, Hans-Martin – Marosi, Ernő (szerk.): *Európa közepe 1000 körül*. Stuttgart, Theiss – Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 365–366.

SZUROMI SZABOLCS 2005:

A templom körüli temetkezés a középkori egyházfegyelem tükrében (12–13. század). Burials in the churchyard as reflected in medieval church discipline. In: Ritoók Ágnes – Simonyi Erika (szerk.) „...a halál árnyékának völgyében járok”: *A középkori templom körüli temetők kutatása*. Opuscula Hungarica 6. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 9–13.

TÓTH MELINDA 1974:

Árpád-kori falfestészet. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Kodolányi Judit • *Templomok és temetők a visegrádi Sibrik-dombon*

—— 1994:

Falképtörödékek, arcok és kéz részletével. In: Mikó Árpád – Takács Imre (szerk.): *Pannonia Regia: Művészet a Dunántúlon 1000–1514*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria.

—— 1995:

Falfestészet az Árpád-korban. *Ars Hungarica* 2, 137–153.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ (SZERK.) 2002:

Szent István és az államalapítás. Budapest, Osiris Kiadó.

ZSOLDOS ATTILA 1998:

Visegrád vármegye és utódai. *Történelmi Szemle* 40, 1–2.